

Hafta 3:

Ulusçuluk ve Ulus- devlet: Kuramsal Tartışma

Bir ulus devlet olarak inşa edilen ve bu bağlamda ulus ve ulus devlet yaratımı süreçlerine ilişkin olan yurttaş üretimi, geleneğin ve ulus aidiyetini sağlayacak ritüel repertuarının icadı, tarihin retrospektif yeniden yazımı, toplumsal yatay eşitlik mekanizmalarının işletilmesi gibi unsurları içinde barındıran Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve konsolidasyon süreçlerini anlayabilmek ve erken cumhuriyet döneminde yaşanan politik olayları tarihsel bağlamına yerleştirebilmek için bu derste ulusçuluk konusu çalışılmaktadır.

İngilizce'de ulus anlamına gelen nation sözcüğünün Latince'de doğmak anlamına gelen nasci fiilinden türediği ve Latince'de soy ve kökene ilişkin çağrışımları olan nationem sözcüğüne bağlandığı bilinmektedir. Ulus ve ulusçuluk kavramları siyaset bilimi alanında terminolojik olarak en karmaşık ve konsensüsten uzak kavramlardan arasında yer alır. Bu kavramlara ilişkin çok sayıda tanımın önerildiği ve bu tanımlar öbeğinin ulusçuluk ideolojisi, akımı ve siyasetinin on sekizinci yüzyıldan bu yana taşıyıcılığını yaptığı birçok söylem ve pratiğin bir kolajından ibaret olduğu görülür. Bu durumun aslında ulusçuluk düşüncesinin ve siyasetinin yüzyıllar içindeki yolculuğunun birbiriyle çelişkiler ve zıtlıklar barındıran son derece karmaşık tarihsel örüntü örneklerinin tümünü kapsayarak gerçekleşmiş olmasıyla yakından ilişkisi vardır. Hem emperyalist hem de anti-emperyalist, hem özgürlükçü hem de tahakkümcü, hem kapsayıcı hem dışlayıcı çok sayıda siyasi hareket, akım ve söylem ulusçuluk çatısı altında tanımlanmış olduğundan tanımlama zorluğu ve tanımlar konusunda ortaya çıkan çelişki ve tutarsızlık olağan görünmektedir.

Ulusun mu ulusçuluk fikrini ürettiği yoksa fikri düzeyde ulusçuluk hareketlerinin mi ulusu yarattığı tartışması, bizzat ulusun kavramsal içeriğini oluşturmada başat tartışmayı ifade etmektedir. Yine de, ulusu nesnel bir çerçevede ele alma çabaları kavramı belli karakteristiklerin kendisini gösterdiği bir mefhum olarak içeriklendirme eğilimindedir. Bu eğilim gereği, bir topluluğun ulus olarak tanımlanabilmesinde literatürde şu karakteristiklerin öne çıkarıldığı görülmektedir:

- Görece tek-biçimlilik gösteren teritoryal (ülkesel) kültürün zaman içinde kendini açığa vurması ve bunun sürekliliği
- Ülke – Görece geniş ve hudutları belli olan toprak

- Kendini adlandırma kudreti (a self-designated name)
- Kendi kurumlarına ve bu kurumların bağılı olduğu bir merkeze sahip olması
- Zamansal süreklilik iddiasına sahip olması (temporal depth)
- Zamansal süreklilik iddiasını somutlaştıran bir tarih yazımı
- Görece ortak olduğu iddia edilen bir kültürel arka planın varlığı

Öte yandan, bu karakteristikleri ele alırken dikkat edilmesi gereken husus, her birinin aynı anda, tartışmasız bir şekilde kanıtlanmasının oldukça zor, hatta imkânsız oluşudur. Bu karakteristiklere birer ideal tip olarak bakmak ve onların da güncel anlayış, beklenti ve pratikler etrafında oluşturulduğunu akılda tutmak sağlıklı bir analiz için önem taşımaktadır.

Yukarıda ulusun tanımını belirleyen en önemli ögenin ulusçuluğa dair yaklaşım olduğuna değinmiştik. Bu bağlamda ulusçuluk literatürüne bakıldığında örneğin *James G. Kellas*'ın ulusçuluğu bir fikir ve davranış biçimi olarak kodladığı, *Elie Kedourie* için ulusçuluğun bir doktrin anlamına geldiği, Anthony D. Smith için ideolojik bir hareketin somutlaşması olduğu, *Ernest Gellner* için ise bir siyasi ilkenin bizatihi kendisi olarak işaretlendiği gözlemlenebilir. Keza *Craig Calhoun* ulusçuluğu söylemsel bir formasyon olarak tanımlarken *Eric Hobsbawm* için ulusçuluk kapitalist sisteme yönelik eleştiri üretilmesi sürecinde işlevsel bir enstrümana dönüşür ve burjuvazi yararına ideolojik bir yanılsama işlevini gören bir düşünceler bütünü olarak var olur. Ulusları hayal edilmiş cemaatler (*imagined communities*) olarak adlandıran *Benedict Anderson* için, ulusçuluğun olanaklılık koşulu standart bir yazı dilini mümkün kılan *print capitalism* (matbaa kapitalizmi)'dir. Bu isimlerin her birinin temsil ettiği ekol farklıdır. Bu noktada akılda tutulması gereken husus, literatüre kabaca bir bakışın bile, ulusçuluğa dair tanımlama girişimlerinin çokluğunu gözler önüne sermekte olduğudur. Doğal olarak, her ulusçuluk tanımının da kendi "ulus" kavramı farklı şekillenmektedir. Netice itibarıyla hem ulus hem de ulusçuluk için standart bir kalkış noktası, bir tanım belirlemenin zorluğu aşikârdır. (Milliyetçilik literatürünün burada zikredilen önde gelen isimleri, bu isimlerin düşüncelerinin ayırt edici özellikleri, ait oldukları ekollere dair ayrıntılı bilgi için bkz: Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, 2008).

Ulusçuluk literatürünün önemli isimlerinden olan Anthony D. Smith'in *National Identity* (Ulusal Kimlik) (1991) adlı çalışmasında dile getirdiği üzere "ulusal kimlik ve ulus, birbirleriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasi pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılardır. Kendi devletlerinde ifadesini bulsun ya da bulmasın, müştereken paylaşılan anılar,

mitler ve geleneklerin bir araya getirdiği topluluk fertleri arasındaki dayanışma bağlarını gösteren bu kavramlar devletin yasal ve bürokratik nitelikli bağlarından farklıdır. Kavramsal olarak ulus, her özgül durumda değişik oranlarda biri sivil ve teritoryal öteki etnik ve jenealojik olan iki boyutu harmanlamıştır. Ulus kimliğini modern yaşam ve siyasette böylesine esnek ve daimi bir güç haline getiren ve kendi özelliğini yitirmeksizin diğer güçlü ideoloji ve hareketlerle etkili birleşimlere girmesini sağlayan tam da bu çok boyutluluğudur” (Anthony D. Smith, Milli Kimlik, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 33-34).

Ulusçulukla ilgili literatürdeki tartışmaları besleyen ve birbirleriyle ilişki içinde olduğu akılda tutulması gereken ayrımlar üzerinden ilerlersek ilk olarak şunu söylememiz gerekir: 1970’lerden itibaren milliyetçilik çalışan araştırmacıların Modernistler ve Primordialistler (İlkçiler) olarak başlıca iki kampa ayrıldıkları gözlenmektedir. Modernistler ulusçuluk hareketlerinin ulusu kurduğunu; bu bağlamda ulusun kapitalizmin yükselişi ve modern ekonomilerin ve modern devletlerin ortaya çıkışı olgularını içeren sürecin bir yan ürünü olarak gündeme geldiğini ve kurgusal bir gerçekliğe sahip olduğunu ifade ederken “başlangıçta varolan” anlamına gelen primordial terimi üzerinden çalışan ve Primordialistler olarak bilinen akademisyenler ise ulusu asli olarak proto-nation (ulus-öncülü) özellikleri gösteren bir etnisitenin devamı olarak görme eğilimindedirler. Onlara göre insan topluluklarının ilk örneklerinde modern dönemde milliyetçilik formunu alacak olan düşüncenin kurucu kimi öğelerini içinde taşıyan bağlanma ve ilişki hallerini bulmak mümkündür. Uluslar ulus-öncülü (proto-nation) siyasi örgütlenmelerin doğal uzantısı ve modern dönemdeki karşılığdırlar.

Primordialistler için, pre-modern dönemden ulusa kaynaklık edecek etnik bir topluluktan söz edilemiyorsa, ulusun varlığından da söz edilemez. Bir başka ifadeyle, primordialist yaklaşım etnisiteye nedensellik atfeder. Ulusçuluk da, bu noktada kendisinden çok daha eski olan etnisiteye dair süreçlerin geç dönemdeki gelişim aşamasının bir belirtisidir. Modernistlere göre ise ulusçuluk modernitenin bir ürünüdür ve ulus modern çağlara özgü bir sosyo-politik yapılanma biçimidir. Batı Avrupa’da görülen ilk uluslaşma örnekleri üzerinden yapılan analizler uluslaşmayı başlatan temel faktörün sanayi kapitalizmi ile gündeme gelen makro ekonomik dönüşümler olduğuna işaret eder. E. J. Hobsbawm ve E. Gellner gibi literatürün önde gelen isimleri sanayileşme ile uluslaşma arasında doğrudan bağ kurarlar. Hobsbawm’a göre uluslar belirli teknolojik ve ekonomik dönüşümlerin yarattığı iklim içerisinde hayat bulabilmişlerdir, örneğin ulusçuluğun en güçlü araçlarından birisi olan standart bir ulusal

dilin inşa edilebilmesi ancak matbaanın yaygın kullanımı ve kitlesel okur-yazarlığın gerçekleştirilmesi ile mümkün olabilmiştir (E. J. Hobsbawm, 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit ve Gerçeklik", Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993).

Gellner de geleneksel tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin başlamasıyla ulusçuluğun ortaya çıkışı arasında kopmaz bir bağ öngörür. "Yüksek enerji teknolojisi kullanan ve sürekli büyüme beklentisi içinde olan, bir yanda birbirine yabancı insanlar arasında standart bir konuşma dili ve gerektiğinde de yazı dili aracılığıyla aktarılan ortak ve açık anlamlara dayalı kesin ifadelerle sürekli kullanılan bir iletişim biçimini diğer yanda da hareketli bir iş bölümünü gerektiren bir toplum" yani sanayi toplumu ortaya çıkmıştır. Gellner'e göre bu toplumdaki hareketli işbölümü, çalışanların da olabildiğince standartlaşmış ve birbirine ikame edilebilir olmasını gerektirir ki bu da ancak standartlaşmış bir eğitim ile mümkündür. Söz konusu standartlaşmış eğitim ancak merkezi bir ulus devlet tarafından sağlanabilir. Ulusçuluk bu yüzden kültürel bir türdeşliğe ihtiyaç duyar. Bu türdeşlik zaten sanayi toplumuna geçişle hayatın işleyişi tarafından doğal olarak dayatılır, yani ulusçuluk ancak türdeşlik üzerinden kendisini yeniden üretebilecek bir ekonomik-toplumsal-kültürel ortamda belirebilir (Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 70).

Kısacası ulusçuluk en başında bir kültürel türdeşliği kabul ettirmek üzere ortaya çıkmamıştır, bilakis sanayi kapitalizmince türdeşliğe duyulan nesnel ihtiyaç ulusçuluğu doğurmuştur. Bu bağlamda hem Gellner hem de Hobsbawm ulusun icat edilmiş olduğu konusunda hem fikirdir. Hobsbawm'ın dediği üzere "analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir." (E. J. Hobsbawm, 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit ve Gerçeklik", Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 24.)

Modernist ulusçuluk literatürünün bir diğer önde gelen ismi olan Benedict Anderson ise bu icat ve inşa edilmişlik tezine yeni bir boyut ekler ve ulusun hayal edilmiş/tasavvur edilmiş olduğunu ileri sürer: Ulus hayal edilmiş bir cemaattir (imagined communities). Buna göre "ulus hayal edilmiştir çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey duymayacaktır ama yine de her birinin zihninde o bireylerin toplamlarının bir hayali, bir soyutlama olarak devam eder. Ulus sınırlı olarak hayal edilir. En büyük ulusun bile kendisinin ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığını kabul etmesi ve bütün dünyayı kendisiyle örtüşüyormuş gibi düşünmemesi bir vakiadır. Ulus

egemen olarak hayal edilir çünkü ulus kavramı dinsel ve hanedanî aidiyetlerin aşındığı ve bu güçlerin egemenlik iddialarının sorgulanır hale geldiği Aydınlanma Devrimi ve Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkmıştır. Ve son olarak ulus, bir cemaat olarak hayal edilir çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve asimetrik ilişkiler ne olursa olsun ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır.” (Benedict Anderson, Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 20-22.)